

gion e favoritismo no verin ancimò kontaminat kes amiristacjóns. Se il veco Friül nol si sint ancimò in gräd di la di manto de ingerence di Rome, ke al lassi ke Gurice e lis Dulumitis e goldin di kel ke ^{duci} i popui dal mond - al dis un aütör - e han ritiñüt la cose plu j precjose, vala di la lör aütonomie, ke lül di fass besöi lis proprijs lec. La storje e je kolme di kâj in kuj la hint si è lassade asedjâ, muri di fan, scânâ, pasâ a fil di spode plu j töst ke sej kopade te so vite pulitike.

La kauje de aütonomie e jê in büinis mans, in mans di kompetênc ke savarai stabili l'estensjôn e i limic e otrî il rikonosimênt grazie a la lor fermece; e po' si baje su di un fondamênt gûridik vala di su la promesse fate solenemêntri dal Gujâr taljân, tal momênt de anesjôn, di no intakâ a fât lis prerogativis provinciâls goldudis sot l'Aüstrje.

Infati lis dietis provinciâls aüstriâkis e jêrin daj picci, parlamênc. Su deputâc provinciâi e goldevin imunitât parlamentâr durânt la sesjôn e plene libertât di peraüle, Trasformâ lis dietis in senplic konsêjs provinciâi kun atribucjóns nome amministrativis, al sarês lâ indevânt kome i gânbars. Invece no sarês ke di tornâ a l'antik Parlament de Patrie kun atribucjóns judiciâris, militârs, legîslativis, ke l'è il principâl vanto de nestre storje kome al deklare l'Ottenthal citât dal Lajkt. Il parlament Furlân l'è tal stes timp il plu jalt tribunâl di apelo, l'assemblee legîslative, al trate la päs e la üere e al devente ançe il suprem tribunâl legîslativ. Taj sekui 13^{im} e 14^{im} si forme tal so senq, elete dal Parlament, une zonte (ke no l'è ke il

ministerej ke sta a flank dal princip o patriarce e ke divid kun
luj il guvjar daj stac akulejës.

Tal Cânton daj Grisons, ke al forme un stat autonomo konfederat
kuj altris Cântons a formâ la Svicare, si ha il Gran Konsej ke al
korispünd al Parlament, il Picul Konsej korispondent al ministero.
Un quart numar di representânc dal cönton e fasin part dal Konsej
Nagjonâl ke al sarê il parlament di dute la Federacjon.

Paj afärs komüns a dute la Ladinje ij öres un organo
centrâl komün valadi un Konsej e une zonte interprovin-
ciâl o inter-regjonâl.

Neütralitât.

Da l'idee de eütonomie a ke de neütralitât l'è un pos kurt.
Skopo da l'istitut de neütralitât, ke te storje no l'è antig, l'è kel
di sigurâ il paîs tant da invasjon forestis ke dai kolps di çâr
dal stat a kuj si apartên, il küâl par expansjonismo, inperjalismo
svindik o gelosie al volêr meti-si in üere di konkürste, vendete
o küilibrjo. Kej ke uelin çapa-si da di par mutirs ke no nus
raüardin ke radin a batrisi fûr di çâse nestre, e ke no püartin
il desjo materjâl e morâl tal nestri teritori e fra la nestre hint.
E ke i Ladins no sejn obleâc a spandi il lör sang par küestjions
ke no ju tocin sul viv, a skotâ-si lis catir par gârâ fûr dal buk
lis çastinis ke lor no mangarân. Kuj ke par idealismo o par
spirt di aventure l'ül batrisi l'è sinpri libar di rola-si come
volontari e di fa-si honôr, come han fat ju citadins di Sanmarin
te ültime üere; ma ke si lasin in päs kej ke no bramin intriga-si
taj roc.

Kualkidun al dubite su l'elikege de neūtralitāt dopo la violacjōn di ke dal Belgio. Bisunē però konsiderā ke ke roture di un tratāt e jē stade la kauſe o almanco il pretēst de partecipacjōn al konflikt de Ingiltere e di duē ju aleāc de Intese kūntri ju imperis contrāi, ke ku la skonsite, e han vūd la punicjōn de mancade fede aj pac. Dopo keste dure lecjōn l'ē di krodī ke i guvjōrs si ūardarēn ben dal vjolā i tratāc, pene di vjode si adūes une koalicjōn di dūt il mond.

Inveci o ritiinē ke il valōr difensiv des Alpis, specialmentri de bande dal Sčars da la Selve di Ternove in jū fin al mār, al sej une pure ilusjōn. Si trate di un teren aidentāt plen di grēbanos, sence ege e sence vegetacjōn ma anče sence sčrups insormontabū. Se lis fūartecis di Ofōv, ^{M.}Kumjeti, Fjeste, Buje, Plaūris, M. Kuk, M. Major, M. Stole, Matajūr, cānp trincerāt di S. Denēl e kuj sa cētāntis altris ke no kōrōsju, sence rikūardā kes tantis dal Čadovri kome M. Tūdajo (dulā ke pūedin rivā nome lis akūilis), Kol Vidāl, M. Rite, Plēr e kuj sa ce tantis altris, no han valud propri nuje e ben dōf vōltis int-ūn an e son paradis, sence tirā un kolp, da un kontendēt al'altri, bisunē propi kunviri ke lis fūartecis senq i pec ustināc a difindr lis e valin ben pōk.

Kul tratāt di Adrjenopuli dal 1829 la Turkie si obleave a no konservā nissun pont fortifikāt taj principāc di Moldavje e Valakie (ke soh l'atūāl Rumanie), pur restānd sot la sovranitāt de Pūarte garāntide da la Rusje. Al sarēs kēst il mūd di liberā par sūpri la Ladinje dal flāgēl de ūere, o se mōj, ke podēs fāsi des difesīs nome a garāncie de proprie neūtralitāt kūntri i kolps di cār dai kunfinānc.

Nus parer's po' ke la ũere di trinčej's ke ha karaterizāt l'ultm montafin e sej dovude a dōs cirkostāncis: Il grandisim numar di konbatēnc su un cānp relativamentri ristret kome in France, e, dulā ke il front l'ere estesisim, kome su lis Alps, in part al terēn inačesibit ke al formave besol trinčee, in part aj lung preparativs prin de diklaracijōn di ũere. Kunt-une improvise rotu-
re de pās no-l sarēs timp di fa trinčej's e se kũalki divisiōn jugo-
slave invader il teritori sloven de bande di ka des Alps al sarēs
un afār mostro a parafē vie, tant pluj ke i soldāc e fraternizare.
sin ku. la populacijōn de stese lenge, kome se i Toljāns e fosin
rivāc adhare di meti i pids a Trjest e in Histrje.

Il teritori dal Patriarkāt l'ē stāt il miluc de diskordje tra Viñesje
e l'Aūstrje anče dopo la dediciōn dal Friul a Viñesje e su lis nestris
tjoris i doj kontendēnc pluj voltis son viñuc a pestā-si e a pũar-
tā il desio. Za in prečedence il Friul l'ē stāt sbalotāt tra l'Italje e
l'Aūstrje e pertin la Barjere ke ũl dī Germanje. Gurice da gran timp
e ha apartinūt prime aj konc dal lūke po a l'Aūstrje e kum dut
il so teritori a la konfederacijōn germanike dopo il 1815 e prime a
lis Provinciis Iliricis, inbastidis su da Napoleon.

Se in kej tins lontāns e vesin koñosud l'istitūt de neū-
tralitāt in une okasjōn o in ke altre il Friul al sarēs stāt neū-
tralizāt e rindūt inviolabil e sigūr e kũndi rik e prosper.
Inũers timp e reklamin la neūtralizacijōn di dute la
faše ladine a protecijōn da l'Italje. Se no si farā kest, si
varā une spade di Dāmokle suspindude par un fil sul cār
dal'Eūrope kome dopo dal 1871 e jē stade l'Alcānje-Lorene.

Se la Ladinje fortunatamentri no esistës, pe' pās dal Mond bisu-
nare's inventale.

Perikui da l'espansjonismo.

L'è cjarť ke prime o dopo l'Italje e veñarà a kontese kuj viciñs
e la prime a sufri, kün dōs probabilitāc küntri une, e
sarēs la Ladinje. Si klami il mutūr ke ha l'Italje par fā volē
lis sōs resōns ku lis armis: rivendikacijōn daj sjej diric, bisune
di espansjōn e di sfogo a lis sōs industrjis e a l'abondance daj
brac, neçesitāt di no viñi strete e scāfojāde t-un cerkli di fjiō, o
si deji i non di imperjalismo, fato stā ke l'è un fat inevitabil, fatāl.
Eritree, Benadīr, Libje, Ćirenajke, Dodekaneso, ^{Albanie} Asje Minōr, Dalma-
cie e rapresentin des tēpis e deĵ tentatīrs pluĵ o manko riusic
di keste tendence fatāl e skuřabil in un gran stāt la kuj popola-
cijōn e jē in kontinuo e rapid sūment e lis kuj industrjis si svilu-
pin oñi dī pluĵ. Ma l'è altretānt cjarť ke e dovarā, prime o dopo
viñi a cokā küntri altris pretendēnc o küntri kunfinānc ġelōř
e ançe al veñarā il momēt in kuj lis popolaćjōns al presēt bārbo-
ris e vorān guvjarā-si besolis, e Abisins e Arabos e han za da-
dis replikadīs prouvs de lōr intencjōn. L'aventure Libike e jē
stade la kauře indirete, la picule falisce ke ha determināt l'in-
cendjo mondjal. I pōpui balkaniks krodind ke pal konflikt ku
l'Italje, la Turkie e fos suĵ paradōr, si son aleāc par dāji il
kolp di gracie e infātī son skuřsi stāc bojūs di riva a Kostanti-
nopol in oñi mūd di impadronisi di Salonik e Adrijanopuli.
Uere fra di lor pe divissjōn des spolgīs. I Serbos notevolmen-
tri inorgotjir dal sucēs e han bandonāt oñi raūard t-e propo-

gande antiăustritate în Boshnje e fra duc i Slārs meridjonāi ke jerin soges a la duplice monarkie, e di ka la tragedje di Serajero ke ha determināt la ūere mondjal.

Eko del rest cemūt si esprimeve durānt la neūtralitāt d'Italje l'Asocjajōn Naționaliste (La nōve ūere d'indipendence): "Se l'Ai-
strje kolās, al viñarēs su un altri stāt o pluĵ stāc kuj kŭaj sku-
ñarin lotā, o pŭr o skuñarin profilā de lote di kesē stāc ku la France
prohibitiu, fin ke al krikerā il dī, sperin no lontān, in kuj al dipindarā di
no ster, fac par nestri merit pluĵ ke fŭaro, detā' lec e inponi se-
tōnd te nus kōmude pār o ūere.!! Kusi rēspŭnderin i naĵjo-
nalistē taljāns a kej ke objelavin ke kŭālki rivendikacijōn si ha di
vē anĉe vjars ponēt. Tāl stes peritōdo la stanpe ġolitjane e susti-
nive ke oltre il "parecchio", -ke il mercāt de neūtralitāt nus varēs
prokurāt da l'Ai-
strje-nus spjetare di ke altre bande la ĉesjōn
de Kōrriĉe, la retrocesjōn di Nice, la konsenē de Tunisiē o alman-
ko il difarmo di Biserte. I humōrs vjaro la France e son spes
pōk kordiai. Pe il 16.6.22 vin sintūt in une gruese ĉitāt fisĉā
la Marstjeje. No esind il kās di fisĉā l'Ai-
strje in une fjeſte pa-
triotike biſuñare pŭr la kŭālki dimoſtracijōn hostil. La paĵ ku
la Jugoslarje e jē afāt balarine. Troš milŭc di diskordje e son
talmjec. No manĉarā trop ke Tirōl al si unirā kun Bajerere e
kŭindi si varā la Germanje al Brenar ku la sklope arkade e a
muse. I Ladins ke son in ġenerāl pacifiks, e varān pōk
plajē di ĉata-si in kest tibidōj un'altre volte.

Se olin garantī aj nestris fiš une vite pacifike, dorin sta in ŭajte
e preparāc kŭintri liš sorproſis. Mentre skriviŭ (8.9.22) la Turkije,

ke duć krodevin sepulide, de kûal si disputavin la pjet rapresen-
tade de Afje Minör, srintulând la bandjere dal nacjonalisimo, si e mo-
strade tant vive e fûarte di butâ in mâr un eserçit nemi, e di meti
in pîn sîr dute l' Eûrope. L' e bastât, durânt la konference di
Genœve, ke Germanje e Rusje anuncjasin un akordo e di perdo-
nazi i debic a vicende, parce' ke i vîncîtors de Intese e fosin câpœ
da gran sbigule. In konklusjon su la pûarte di cåse no j' e plu' une
Völp-Aûstrje, ma un lör todest e un ors rus. Sprangin ben e
sapontin la pûarte par kel tant ke dipend di noaltris!

L' independence e il so fondament juridik.

Si lej t'al "Kontadinel" dal '69 ke "i Eneti oltre a lis kontinûers
skaramuers e batâjs par difindi cåse propre, di spes judavin
i Româns a bati lis turbis salvadjs ke plonbavin jû daj mono.

Pluj tard (cirke 200 Dev. Kr.), di amûs e aleac, sej po' par propre
elecjon, sej po' par necesitat... si faserin volontarjamentri sudite, o
miej Citadins di Rome. Ju storiks româns pûartin troš fac in
testimonjance dal valôr dej Eneti konbatinc ne lis lör legons... In
seguit a kerte dedicjon (sotomisjon spontanee) i Româns mandarin une
kolonje latine a fondâ Akûilee. Il titul di un grûes volum dal depu-
tât Manfrin "I Venec salvatørs di Rome", besöl al fevele vunde klâr.
Ancè ke dal Friül a Vinêsje (1420) e j' stade une dedicjon. Ku la
dukâl 13. 1423, Vinêsje e konfermâ i pac stabilic t-e dedicjon,
valadi ke il komün (di lldin) al kontinûi kome prime a elej i
sjej deputac e inpejgac, un capitani elet dal lutiñint al teñi tri-
bunâl ku'j astanc; e püedi skuedi dacis e reñdits kome prin; eserçi-
ti jurisdicjon civil e kriminal minör t'al so teritori, ecët. Il doj di maj

si é vjart il Parlamént kome sot i Patjarçis.

I Slàrs dal distrèt di S. Peri e gòldevin sîmpri da part de Repù-
blike specjai privilegjos ke ju esoneravin da tasis e kontribuçjons.
Kesc privilegjos son stâc konfermâc une infinitât di voltis, l'últime
volte il 7.4.1787 citând une dukâl dal 26.9.1492, kûindi par dute
la durade dal dominjo venet. Ju habitânc de Slavanie si ritîrîvin
no solamentri separâc da Cividât, ma ançe de Patrje. Sere une spe-
cje di naciôn diferênt e separade dal Friûl ke si guvjarnave besole.
Trjest, par no cadé sot Vinêsse, dal 1382 l'ha fat dedicjôn a l'Aûstrie,
precedût da Trevis e seguit da Udin e Mantûe te dedicjôn a Vinêsse.
Napoleôn si skuñi ricèvi-lu kome konkûistatôr. Pal tratât di Câmp
biâmid il Lombardo-Venet al fo cedût a l'Aûstrie in gambit daj
Paîs Bas (Belgjo-Holande fin ad Hambûrg). Dopo la pàs di Luneville (9.2.
1801) i kunsîns orientâi dal Friûl e jerin presapòk ke dopo il 1866
kun keste diference: Siniç, Dolençe, Nêule, Rutârs, Viskôn, Salmik,
Strasôld, Ulturis, Câmp-lung, Cavençân, Skodovaçe, Muskli, Cèrvinçân
Graû e un'isule ke konprendeve dut il teritori di Moçalkôn form ase-
nâc al Venet. Il teritori a orjênt a l'Impero.
Il 48 al fo un risferimênt de Repùblike Vênete, kè altrimenti no
si spjegarès parçè ke il movimênt rivoluzionari nol si sej estindût a
Gurice a Trent e Trjest e nançe aj paîs donge Palmie, ke si son
mostrâc klaramentri partitânc par l'Aûstrie. Dal '66 il Venet al fo
konseñât a Itâlje kul trâmite de France konservând i precîs kunsîns
ke preesistevin tra l'Aûstrie e il Lombardo-Venet, ke si po rivuârdâ, par
tel ke si riferis al Friûl, l'herêd de Repùblike di Vinêsse. Nus pâr di
podè legitimamentri konkludi ke: il Venet da l'Aûstrie l'è l'herêd de

Serenissime, e il Friul al pasà a l'Italje tal '66 nome parce' prime al fo di Vinejje e dal Reñò Lomb. Venet. Se no fos par keste resòn stòrike, l'è indubitāt ke i kunfins e saresin stāc komedāc un flit par akordaju ku l'etnografie, la difese, il trafik o almento par ostakulā il küntribānd. Se il Friul l'è dunce pasāt tāl e kùal a l'Italje (ben-ke za spakāt pal mjec), parce' ke prime l'ere unid a la Serenissime par spontānee dedижōn e no par altri mutiv, salvauārdēnd gjārtis garanciis di aūtonomie, kestis stesis garanciis e dovaresin susisti pal Friul anče in konfrōnt da l'Italje. In konklusjōn il Friul no l'è tjare konkūristade, ma tjare ke ha acetāt la sovranitāt vjars gjārtis kondижōns. Analogamentri la Bretāne in kousequēce dal matrimoni de so ūltime dukese Ane di Br. in virtūd di un tratāt dal 1532, maj abrogāt, si e' dade liberamentri a la France, domandēnd ala nōve Patrje une sole kondижōn: l'rispjēt aj' siej diric e alis sōs libertāc. "Unind-nus a la France, Aenus metere in kūalitāt di konpāns e no di vasāi, par kest domandin l'inseñamēt dal breton tes skūelis - kusi e konkludin i difensōrs di keste stirpe. Raūard al Friul anče se ^{dokumēnt} no esistēs, il sol bon sens nus inpedi's di ameti ke un popul, no debelāt, al fāsī kapitulacijōn sence meti nisune kondижōn. La atūāl lote pe aūtonomie e mostre la dečise voluntāt dal popul di no rinunjā a kel ke kuj sa in tant timp di abnegacijōn al si ere meretāt. Kuj ke al difind il dirit al si met de bande de rajōn e al po stā frankūil, al sucedi ce k'al al.

In seguit al straripamēt o cedimēt di Caorēt, l'Italje e ha bandonāt il Friul fāfind brufā e devastā e permetind sakego e di'rtugjōn des pro- prijetāc privadis sence lasā un funzjonari pe aministracijōn e pal'ordin in seño di sovranitāt civil. L'Italje e ha par mūd di dī rinuncjāt al

Friul no sollant militarmentri ma anče civilmentri, amministrativamentri giudizialmentri. No si pō di altretant in mūd kusi generāl de amministrazione etlesjastike ke no ha bandonāt il so pūest. Un an dopo pe decisiōn dal Parlament aūstriako di sjolzi la konpāgine statāl t-aj siej elemēnc etniks e pe iruente presjōn da l'esercit taljān inrejade preso. pōk taj stes dīs, soldāc e funzjonaris de l'invasiōn si son ritirāc. A Udin e han fat une milicje di difese kuintri i sbandāc in ritirade, se pūr no han fat un guvjār, plu a orjēnt e son stāc in tīp di fa un guvjār provisor. Kel di Triest l'ha mandāt a Vinēsse a klamā i bresalgjirs ke paj prins doverin ve l'honōr di sbarcā a Triest. A Cērvinān si lej teste epigrafe: Il popul di C. al cigo di liberlāt berlāt da Trjēst in face al nemi ančimō in armis, kun italike fjerece [proklamānd] il so distākō da l'Aūstrije [spjetānd l'esercit gloriōs] vincitōr su la Plāv a un komitat di libars citadins [oñi podē civil e militār] affidare [kult] la matine dai Sanc 1917. In paīs slovens si ere rivāc a inalberā la bandjere jugo-slave, e se no si ingānin anče a Fjume.

Cērvinān e i altris paīs orjentāi no podevin evidentementri spjetā l'esercit... ladin. In oñi mūd si trate di une libare dediziōn, se ben, se si olēs kavilā si podarēs sustiñi ke spjetā no l'ul di invokā. E se si ul dā un sñifikāt di invokaciōn, a sej inparcjāi bisunārēs rikoñōsi il stes dirit a kaj paīs slāvs, di ka des Alpis, ke in kūr lōr e varesin bramāt l'esercit Serbo ke sul momēt nol verēs podūt viñi, mentre in-ter citāc di Dalmagje e a Flum l'ha fat la so konparse.

Une volte une konkūriste si ritirāve legitimade dal dūt ku la resōn senplic e sincere de fūarce. Kumō no baste plu i in face dal mond. Bisunē puārtā anče des justifikaciōns juridikis kome: finī l'ordin, evitā

l'anarkie, proteſi la proprietät e i propriis konakjonäi, tiü' ſiguris lis ſtradis, liberä il territori da rascjatörs, Krumirs, predöns, proteſi il komerco, rompi il cerkli di hjar, e poj e venin lis veſons ſtorikis, di difeſe, di race di kulture. Lis deklaracjóns di üere o ultimates e son manifikis konpilacjóns di ministros-avokäc par skuſä infäce aj tjarc, la roe di estindi la ſovranität su territori di oltre hint.

Vitor Hugo t-e so "Storje di un delit", l'ha impjegät di vjarsis päginis par bolä di intämje i konseirs de Alte Kort di justice di France parcé ſubit dopo il kolp di ſtät di Napoleón tjarc dal 2 decenbar 1851 no lu han proklamät dekadüt parcé ke al veve vjolät la lec. Rutinän ke une täi deliberacjón no varës skonponüt Napoleón. Invece il probleme guridik daj rapüarc dal Friul Orientäl e des Dolomitis ku l'Italie, ke no son stäc sancic da plebiſito si preſtin a indäginä da part di ſtudjös konpetenc.

L'impüarte a ferma ke in keſt mond niſune ſolucjón e jé definitiva, ke dut l'è proviſori, ke l'opinjon kolektive si ſvolc e si gembje kontinüamentri, ke lis minorancis deventin maſorancis, ke l'oſiſijón e devente guvjär. / Kej ke rimarkasin ke duc i Furläns son kontraris a l'idee Ladine, ke lejn a pag 519-520 daf 2nd Volum daj "Räkuäre Militärs dal D'Agostini ju ömagos de Provinco di Udin e la rreſpöerte da l'Imperatör ^{Franc-Joſef} pe so äſuncjón al trono, e a pag 132 il gubilo di Gurice paj priſonärs fac dal küaranteröt te okaſſjón de ſortide di Viſk da part daj ſaredjác di Palmeñove. L'epiſodjo l'è deſkrit de Kontere Pertude, küündi no si dubitarä de veridicität. E propri kol poſ i kuj habitänc da lis caſis e tirarin adües aj voluntaris ſeljäns de ſortide di Palme, l'è stät l'unik ke l'ha rimandät la famoſe ärkulär dal ſtro.

lik 1915 skrivind su "Mostros di Sklors!", L'è mase pòk per stanche-
là ke boledure ke ur ha aplikàt la storje.

La konklusjon e jè ke la pasade generacjon e jè stada fedel a l'Austrij,
la presint a l'Italje e ke la future e podarà sej benissim fedel a la La-
dinje. Il kongrés mondjal de pàs te l'ha vud lük a Londre in avost
1922 l'ha còlt a unanimitat keste deliberacjon: "Il dirit daj popui a di-
spom di se stes al devi sej definitivamentri atermat fra i pac de
Socjetat des Nacjuns e definit in manjere da konprendi il dirit daj
popui di unirsi o di separa-si da altris popui a lör plëse".

Si presente anče un'altre elegant küestjon di dirit: valadi se i
popui, ke no son ančimò indipendenc, e püedin apartinì e vè
vösin kapitul te Socjetat des Nacjuns. In un autör de materje
silej ke: "I popui e han la diñitad di personis moräls. Il dirit ke
l'ha un individüo lu ha anče un popul. No l'è necesari ke oñi po-
pul al corrispuindi a une nacjon vere e proprie çò-e il gòldimènt
de sovranitad politike zakè pè formacjon daj stac e okorin kondi-
cjons ekonòmiks e stòriks."

Il dovè de proprie difese

Stomencin kun küalki citacjon: Pèliko al dif: "Il vër patryote,
küante la Patrje e jè in perikul e ke ha bisünne di difese no
l'è pluj une pjore: alore al devente un leon, al konbàt e al vinc
o al mür. Maximiljan Harden di Berlin: Il dirit di une nacjon
al derive de so füzarce, e no azonzik intelektuäl e moräl e non
brutäl. Une cāncōn suljote e dif: "La libertad jè fie de vitorje,
l'Armèns e difin: "No koñōs paüre parçè k'o soj Rumèn, e
i Furlans e i Ladins e devin podè di altrotant.

Ju Akvilejef, ke no jerin se no Furlâns a Furlanifâc, e resisterin mirabilmentri a l'asedjo da l'imperatôr ribel Masimîn. Lis fêminis suj turjôns a flank daj lôr humiñ e si baterin da valorosis, e si fajarin anče lis strecis, vjodind ke mancave kûarde, par rimeti suj arks onde kon. tinuâ a tirâ frecadis suj asalitôrs. Si konte ke durant l'asedjo di Atilë Honorjêe Duñe, dopo vê konbatût suj fûartins plu j'avancâe, plu j'ôst ke cadê sklavs, e han preferit di buta-si jû t-e Natisre e di fini glorjôsamentri i lôr dîs. L'esercît furlân l'ê stât tiñûd sot i Longobârc in gran konsideraçjôn da kûj ke l'ôleve dominâ la penisule.

A Tersât donge Fjume i Furlâns, sot il duke Lupo o Welfo (666), e han resistût par tre dîs in batae kûintri ju A'varos. Enriko I^o, markêf dal Friul, ju kondusê in Panonje kûintri ju A'varos e al penetra kun lôr fin t-al atankpomént centrâl (Ring) dal nemi ke al fo espurât (795). Te glesjute di S. Pantaleon donge Cividât, un afresk al rapresente la benedicjôn da l'esercît furlân prima de partence pe spedicjôn. Insumis in dutis lrs batâjs sot i dukis e markêf dal Friul dal 568 al 952 i Furlâns son stâc presins.

Sot i Patriarçis krôfe spade jerin aleadis. Basti pensâ ke in kûalki okasjôn i Patriarçis e fasevin lrs funcjôns di glesje vistuc di uerîrs e ançemo hûe a la mese de Epitanie t-al domo di Cividât e in ke di mjezenôt la vilje di Nadâl t-o kel di Udin, il diakono al cante il vanzeli ku la spade nude in man.

... ke mi ven propri pasjôn (al diâ Del Tor tal "Kontadinel", dal 1869 stânpât a Gurice!) pensând ke i Furlâns han simpri mantiñude la fede dade kul spandi da generôs il lôr sang, e ke il fore'st il kûâl ju ha doprâc..... lejt, lejt la storje di Napoleôn, e vjoderêf

mo se maj ur ha dirèt une peraùle di justicie e di gratitudin!
 E si, ke no-l saltare fùr a la Beresine, se no erin i furlàns e i lör
 fradis di kajù. - Pjoris di matel'? e kùalki moderno figuròt ançe
 - robe bastarde! Kapijo, fradis miei, la rikompense, ke nus dan
 a sta fërs sot la bandere, e a dà par lör la vite!
 Katarine Lanc une iadine di Marebe tal 1797 a Spingès, armade de
 forçe e ha savud di findi la glesse kùintri i Frances. Il 23 jujn 1913
 si è inàuguràt a Livinalling il monument a keste kontadine ke kumò
 al si cante a Korvare dula ke al fo traspuariàt par salvalu da lör
 kanonadis. In okassjon di fjestis patriotikis tes valadis Dolomitikis
 fin prin de iùere si fàfere il defilé, konpañie par konpañie, daj bre-
 salgirs des diferentis valadis opañ, kua monturis karataristikis e armis
 kurgosis. Fer riviste fàte in okassjon de inàugurajon dal monument de
 heroine des Dolomit, un di Korvare l'ere armàt di une falc salda-
 de sunt-une stange. E dopo si fàfin i tirs a bersalgo. in kùj i Ladins,
 ke partècipin dal karatar Tirolès, e son famòs. Ançe in kesc di
 la bande di Urtijèj in kostum nasjonäl, kome si è lèt suj sfuers, e
 ha partecipat a lör fjestis komemorativir finudis a Bolzàn in honor
 daj Alpins. Alè di aùgura-si ke kest spirt militär pe difese
 de Patrije al sej kultivàt e ke ançe in Friul si organisin des
 konpañiis di difese de nadjon. No okör ke disipline e serjetat
 e no cölite in ridi e sot gånbe kome l'è il kostum furlàn in dutis
 lör facendis. Dopo kel tantin ke si è provàt no l'è ke di fida-si tal
 propri valör. Une antige càncòn furlane e dij:
 "L'om k'al konbàt pe Patrije, | paj fruc, pe caje so, | d'is komedus
 al mèskule | la fùarce ij dà il bon Gjo."

No han di rinovasi plu i sfastos de uardje mankomāl o de milicje teribil, o pjēs lis impresis di kei ke il bon popul al klamā "spiritāc", ke dopo sej stāc a bevi t-une hostarie e lašavin par pajamōnt des bombis, o ke han butavin deūr lis fantatis, ke saltāvin fūr di mese, par vjōdilis a korr, ferindind kuālkidune! Si kontave de uardje načjonāl ke dopo une mārce nujemanto ke da Udin a Kusiñā, i soldāc son rivāc kum tant pitik ke han gāvāt la cār des marmitis ke jere ančimō krude. Pacjence kest diālogo, arolutamentri storik, sucedūt une domenje matine tal korp di uardje di Udin fra doj soldāc senplie de načjonāl: - Sjōr Tunin, mi farēs-jal un grān plašē? - Po levelajt! Čo ōlefo? - Ōrēs fā lis mēs dōs hōris di plantōn kuanke i točarēs o lūj - Parčē mo? - Parčē ke in ke hōre la hint e vā a mēse grānde in Dōmo e jo hāj plašē di fā-mi vjōdi, sjōr Tonin! - Pobēn, se no volefajtri, fapri pūr vjōdi. E kust la vanitāt dal milite e fo godisfate, sence prejudici t-al servici. Si konte anče ke, kuanke il popul di Udin, in velenād parče ke l'Arciveskul Cafesole no-l vere cāntāt il Te-Deum in favōr dal l'Itāje, al stave dant lāsālt al palāc dal Patrijarkāt, e par mantinī l'ordin e skuñi vīnī fūr la kavalarie, anče une patulge de uardje načjonāl e varēs dovūt lā a tīnī man fūrte, senonke il komandānt al vē un lēpo di gēnjo e al dišē aj sjei humiñ: - La hint e kōr dute in place dal veskul, ben, noaltris lin a vjōdi ke intānt no sucedēs alk. in borg di Glenzone!

Doj Bikuārc, di d'Agostini aūrin kesc altris esenplis di valōr: l'capitani di bastimēnt Duodo di Udin, ke batae navāl di Lise dal 1846-3-1848, avūnd lis gēmbis frakasadis da une kanonade, čapāt a l'arbūl maestri al kontinūā a konbati fin a l'ultim ecitānd i sjei kūintri ju Ingles. Hermān Lesjo al fašē straordenaris ač di valōr ač sortide di Visk (1848).

Tite Bertòs di Pordenon a S. Martin al si improvvisà capo di un repart e lu guida a la vitorje uadenan-si lis spalms di ufizjal de re Vitorjo il Grand. E pò i 47 feric e 10 müarc, a la difese di Malgere, e i Kavedalis, Teodoriko e Olinò Vatri, Nardin Andervolte, i Andreis, i Tolac, Viko Mikelin, Pio Ferari, Marçian Coti, e kel Tite Cele ribatjât da Garibaldi kul non di "prode daj prodiz", e tanc'altris, ke no si finivés. Nuje sin al kâf di di di partitolâr suj ac di valôr, certamentri konplis, daj 10-12 mil Ladins müarc te ultime üere, ne daj feric, daj strupjâc, ravinâc par sinpri te salut, tormentâc tunc dutis lis privaçjons e humiliçjons te prigionie

O vin ançe in ke okassjon un episodjo ke al testifike in favôr de abnegaçjon daj melenarjos hospis dal Friul, ke podin konsiderâ par fradis drec. Taj dis di Caorèt kuantke a Resje e vjodovin ke i soldâc regolars, butâc vie i fusii e fuivirn sence ke i nemis si fâsesin vjodi, a un borges j vixi l'idee di rakolzi li par li tros humin ben deciduc dal pais a vendi care la vite e di kori a difindi i pas bandonâc, dal perikul di invasjon; e infati al domande a un superjor ke al komandare te valade lis armis necesarjis... Ma si?! I komanc e verin altri ceta ke skolta i borges! e intant il nemi l'è jentrât sence inkontra resistance mentre i fiers Roseans si roseavin lis mans da la fote.

E kuantke a lör turno un an dopo i Todètsks e han vud il lör Caorèt (unc volte parhoim al difere il kolonb), no apene si son intajâc ke il parlamént di Vjene al vere decidut di skomponi l'Austrije t-aj sjei elemenc etniks, inkalcâc dal ^{esercit} taljan guidat da l'herojt general Diaz ke al bramave une rivincite, afamâc in disordin e